

Javohirxon NASRULLAYEV,

Samarqand davlat chet tillar instituti mustaqil tadqiqotchisi

E-mail: javohirkhonn97@gmail.com

SamDCHTI, f.f.d. (DSc), professor, Nasrullayeva Nafisa Zafarovna taqrizi asosida

LINGVISTIK TOLERANTLIK: SEMANTIK VA IJTIMOY-MADANIY REALLASHUV ASPEKTLARI

Annotatsiya

Mazkur maqola zamonaviy jamiyatdagi "tolerantlik" konseptining mohiyati va o'zgaruvchan tabiatiga bag'ishlangan. Maqola ushbu mavzuning tadqiqot sohasidagi ahamiyatini asoslab beradi va "tolerantlik" atamasi semantikasining ko'p qirraliligini va uning o'zgaruvchanligini tushuntiradi. Ushbu fenomenning o'rganishga turli yondashuvlar, jumladan, "tolerantlik" konsepti turli xil rakurs asosida tahlil qilinadi. Bundan tashqari, zamonaviy jamiyatda "tolerantlik" tushunchasining kontekstual qo'llanilishi va evolyutsiyasi o'rganilib, hozirgi madaniy va ijtimoiy paradigmadagi ushbu konseptsiyani chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Kalit so'zlar: tolerantlik, jamiyat, semantika, variativlik, yondashuvlar, tadqiqot, sabrlik, kontekst, evolyutsiya, madaniyat.

ЯЗЫКОВАЯ ТOLERАНТНОСТЬ: АСПЕКТЫ СЕМАНТИКИ И СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ РЕАЛИЗАЦИИ

Аннотация

Исследование затрагивает сущность и изменяющуюся природу "tolerantnosti" в современном обществе. Оно обосновывает значимость этой темы в сфере исследований и разъясняет многогранность семантики термина "tolerantnost" и его вариативность. Анализируются различные подходы к изучению этого феномена, включая рассмотрение концепции "tolerantnosti". Дополнительно, исследуется контекстуальное применение и эволюция восприятия "tolerantnosti" в современном обществе, обеспечивая более глубокое понимание этого понятия в современной культурной и социальной парадигме.

Ключевые слова: tolerantnost, общество, семантика, вариативность, подходы, исследование, терпимость, контекст, эволюция, культура, социум.

LANGUAGE TOLERANCE: SEMANTIC ASPECTS AND SOCIOCULTURAL IMPLEMENTATION

Annotation

The study delves into the essence and evolving nature of "tolerance" in contemporary society. It establishes the significance of this subject in the realm of research and elucidates the multifaceted semantics of the term "tolerance" and its variability. Various approaches to investigating this phenomenon are scrutinized, encompassing an examination of the concept of "tolerance". Furthermore, the contextual application and evolution of the perception of "tolerance" in present-day society are explored, providing a comprehensive understanding of this concept within the contemporary cultural and social paradigm.

Key words: tolerance, society, semantics, variability, approaches, research, context, evolution, culture.

Kirish. Lingvistik tolerantlik jamiyatda mavjud bo'lgan turli tillar va muloqot usullariga hurmat ifodasini namoyon etadi. Ushbu turdagi tolerantlik, tili yoki aloqa usuli o'zgacha bo'lgan (farq qiladigan) shaxslar yoki guruhlar bilan o'zaro aloqada ishlatiladigan turli xil verbal va nonverbal aloqa shakllarini o'z ichiga oladi. Bu esa o'z navbatida adresat (qabul qiluvchi)ning nafaqat ijtimoiy-psixologik xususiyatlari (uning e'tiqodi, qadriyatlarini va xatti-harakati), balki biologik xususiyatlari (jinsi, yoshi, millati va boshqalar) ham hisobga olinadi. Bundan tashqari, lingvistik tolerantlik aloqa jarayonida ijtimoiy o'zaro ta'sirning ijobiy va konstruktiv modellaridan foydalanishni nazarda tutadi. Lingvistik tolerantlik, insonlar orasidagi muloqotning barcha shakllarini qamrab olmasligiga qaramay (garchi lingvistik tolerantlik normalari, nisbatan aytganda, san'at kabi ko'plab lingvistik bo'lmagan aloqa shakllariga tatbiq etilishi mumkin), uning normalari va munosabatlari odamlar o'rtasidagi aloqaning turli jihatlarga ta'sir qiladi.

Lotincha "tolerantia" so'zidan olingan "tolerantlik" atamasi gumanitar va ijtimoiy fanlarda, shuningdek, ijtimoiy amaliyotda keng e'tirof etilgan va terminologiyada sezilarli o'zgaruvchanlik bilan ajralib turadi. Huquqiy yondashuv nuqtai nazaridan "tolerantlik" tushunchasi huquq tamoyillariga asoslangan jamiyat qurilishining ajralmas talabi sifatida talqin etiladi. Psixologik yondashuv nuqtai nazaridan esa tolerantlik betaraflik va befarqlikni ifodalovchi, har doim shaxsiy qarashlariga rioya qiladigan hodisa sifatida, boshqa tomondan esa maksimal darajada hamdardlik va xayrixohlikning namoyon bo'lishi sifatida qabul qilinadi. Madaniyatshunoslikda tolerant dunyoqarashning shakllanishi va rivojlanishiga hissa qo'shadigan yoki aksincha, to'sqinlik qiladigan madaniy jihatlarni aniqlashga alohida e'tibor beriladi. Bunga tolerantlikning shakllanishiga ta'sir qiluvchi, shuningdek, tolerantlik ongining rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin bo'lgan madaniyatlarini o'rganish kiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. V. Yujakova so'zlovchi tomonidan salbiy yoki neytral qarashlarning o'zaro ta'siri va tolerantlikning umumiy prinsipi natijasida ko'rib chiqilgan lingvistik tolerantlik ta'rifini kiritadi. Unga ko'ra ushbu tamoyil "o'zga"ga ekvivalent shaxs sifatida munosabatda bo'lishni belgilaydigan lingvistik va nutqiy xulq-atvor normalari to'plamini o'z ichiga oladi. Ushbu ta'rif boshqa milliy, diniy, ijtimoiy muhitga mansub shaxslar yoki guruhlar bilan ijobiy munosabatda bo'lishga, shuningdek, turli xil qarash, dunyoqarashlar, fikrlash va xulq-atvor uslublariga ega bo'lgan faol ijtimoiy pozitsiyani va psixologik tayyorgarlikni ta'kidlaydi [11, 16].

Ushbu lingvistik tolerantlik konseptiyasida Yujakova uni asosan so'zlovchiga og'zaki agressiya (tajovuz)ning namoyon bo'lishidan qochishga imkon beradigan nutq vositasi deb biladi. Bu shuni anglatadiki, salbiy yoki neytral qarashlar lingvistik tolerantlikning ajralmas qismiga aylanadi. Yujakova o'zining "Mafkuraviy yo'naltirilgan ommaviy axborot nutqida tolerantlik" nomzodlik dissertatsiyasida lingvistik tolerantlikning namoyon bo'lishi matn ob'ektiga og'zaki yoki yashirin salbiy baho berish bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlaydi. Biroq, bizning lingvistik tolerantlik haqidagi tushunchamiz shuni ko'rsatadiki, bayonot ob'ektini baholashdan qat'i nazar, matnlarda uning namoyon bo'lishini kuzatish mumkin. Bu bizning qarashimizdagi lingvistik tolerantlik har bir so'zlovchi o'z nutq faoliyatida doimiy ravishda amal qilishi kerak bo'lgan me'yorlar to'plami ekanligi bilan asoslanadi. Nonverbal darajada lingvistik tolerantlik tinglovchi tomonidan haqoratli deb hisoblanishi mumkin bo'lgan imo-ishoralari, harakatlar va nonverbal muloqotning boshqa birliklaridan voz kechish orqali amalga oshiriladi. Misol uchun, G'arb madaniyatlarida tinglovchining xabarni tushungangligini ko'rsatadigan "yaxshi" imo-ishorasidan foydalanish (ko'tarilgan qo'l va bosh barmog'i "o" harfi shaklida birlashtirilgan) yunon va turk etnik guruhlar vakillari bilan muloqot qilishda tavsiya etilmaydi.

Bu o'z navbatida ularning madaniyatida kuchli ifodalangan haqorat ma'nosiga ega [12]. Umuman olganda, bizning fikrimizcha, lingvistik tolerantlik fenomeni "madaniy kompetensiya" fenomeni va'ni boshqa madaniyat vakillari bilan samarali muloqot qilish qobiliyati bilan juda ko'p umumiy xususiyatlarga ega ekanligini kuzatishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Falsafiy tadqiqotlar kontekstida tolerantlik tushunchasining tarixiy evolyutsiyasining xususiyatlari, shuningdek uning antropologik tabiatining ta'siri ko'rib chiqiladigan asosiy yo'nalishlardir. Bu yerda tolerantlik har qanday dogmatizmning yetishmasligi haqida xabaridorlik sifatida talqin etiladi.

"Tolerantlik" tushunchasi bir nechta talqinlarni o'z ichiga olgan muhim polisemiya ega. Semantik maydonning lingvistik namoyon etilishi ushbu konsepsiyaning ikkita asosiy talqinini ajratishga imkon beradi: tolerantlik sabrlik sifatida va tolerantlik begona shaxsning mavjud haq-huquqlarini (legitimligini) tan olish sifatida.

Boshqa birovning legitimligini tan olish kontekstida "ma'lum jihatlar bilan ustun, farq qiladigan yoki umumiy qabul qilingan fikrlarga rioya qilmaydigan odamlar bilan hamjamiyatni o'rnatish va qo'llab-quvvatlash istagi va qobiliyati" deb tushuniladi [1], shuningdek, "boshqalarning o'zidan farq qiladigan fikrlarini qabul qilish" [2] deb ham talqin qilinadi, "tolerantlik" hodisasining semantikasi V.E.Budenkova, N.L.Novosadova, N.N.Fedotova, M.P.Mchedlov kabi olimlarning ilmiy ishlarida aks etganligini kuzatish mumkin.

M.L.Novosadovanning fikricha, "tolerantlik" tushunchasi faol va konstruktiv munosabatni nazarda tutuvchi xilma-xillikka qiziqish ifodasini qamrab oladi. Uning ta'kidlashicha, "tolerantlik" semantikasining muhim jihati barqarorlik va kuchdir. Boshqalarning fikriga tolerant bo'lish kuchli shaxsning pozitsiyasini ifodalaydi, murosasizlik va ksenofobiya esa zaiflik belgilari bilan bog'liqligi ta'kidlanadi [3, 45]. Shuningdek, M.L.Novosadovanning fikriga ko'ra, "tolerantlik" axloq qoidalariga zid bo'lmagan boshqalarning qonuniy manfaatlarining legitimligini tan olish sifatida talqin qilinishi mumkin. Bu boshqalarning tajribasiga ochiqlik, muloqotga tayyorlik va ma'lum bir kontekstda o'z tajribasini kengaytirish istagini o'z ichiga oladi [4, 27].

M.P.Mchedlov ham xuddi shunday fikr bildirib, tolerantlik xayrixohlikni, hurmat orqali ifoda etiladigan muloqot va hamkorlikka tayyorlikni nazarda tutishini ta'kidlaydi [5, 72]. T.V.Volkovaga ko'ra, tolerantlikni bevosita universallik, birlik va hamfikrlikka intilish sifatida qabul qilinadi. U buni jamiyatda rozilik va hamjihatlikni shakllantirishga yordam beradigan madaniy omil rolini o'ynaydigan "tolerantlikning eng yuqori darajasi" deb belgilaydi [6, 57].

Tahlil va natijalar. Zamonaviy ilmiy adabiyotlarda "tolerantlik" "boshqa odamlarning fikri, e'tiqodi va xatti-harakatlariga sabrlik", shuningdek, "biror narsaga toqat qilish, biror narsaga bardosh berish qobiliyati" deb talqin qilinadi. Bu fikrni S.G.Ilyinskiy, B.G.Kapustin, Yu.Shpis, I.V.Krugova, V.V.Solovyovlar kabi tadqiqotchilar qo'llab quvvatlaydi.

Ushbu qarash vakillari tolerantlik va sabrlik atamaları bir xil ma'noga ega ekanligiga ishonishadi va uni "boshqa kishiga" faqatgina munosabatda bo'lish usuli, shaxsiy hayotning xususiyatlari esa jiddiy ahamiyatga ega emas deb qabul qiladi" [9-10, 60]. Biroq, "tolerantlik" va "sabrlik" tushunchalarini butunlay ekvivalent deb hisoblash kerakligi to'g'rimi?

S.I.Ojegov va N.Yu.Shvedovalar tomonidan tuzilgan "Rus tilining izohli lug'ati"ga ko'ra, bag'rikeng shaxs - bu boshqalarning fikri, qarashlari va xatti-harakatlariga yovuzlik (dushmanlik) qilmasdan, sabr-toqat bilan munosabatda bo'la oladigan shaxs deb keltiriladi. "Sabr" tushunchasi esa biror narsaga chidash qobiliyatini anglatishi keltirilgan [10]. "Tolerant" fe'li kimningdir yoki biror narsaning mavjudligiga chidashga yoki istalmagan narsaning mavjudligiga ixtiyoriy ravishda ruxsat berishga tayyorlikni tavsiflaydi.

Ushbu tushunchalarni tolerantlik haqidagi zamonaviy munozaralar kontekstida, ularning o'zaro ma'no o'xshashligini hisobga olgan holda ajratib ko'rsatishga arziydimi va bu zamonaviy jamiyatda bag'rikenglik tushunchasiga qanday ta'sir qilishi mumkinligi haqida ko'plab munozaralar paydo bo'ladi.

Zamonaviy lug'atlarda "sabrlik" ko'pincha biror holat yoki hodisani bardosh bilan kutish, qanoat qilish; o'zini tiyish qobiliyati bilan bog'liq. Bundan farqli o'laroq, "sabr" ko'pincha noqulaylik yoki yoqimsiz his-tuyg'ularni keltirib chiqaradigan narsaga toqat qilish yoki chidash uchun ichki sabr yoki ushlab turish doirasida yanada faol qobiliyatni tasvirlaydi.

Sabr-toqatdan farqli o'laroq, tolerantlik bag'rikenglik tashqi tolerantlikni yoki ichki dissonans yoki norozilik mumkin bo'lgan vaziyatda tinch-totuv yashashni saqlab qolish qobiliyatini anglatadi.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, zamonaviy munozaralar sharoitida "tolerantlik" nafaqat boshqalarning fikrini qabul qilish, balki o'z qarashlariga zid bo'lsa ham, faol hurmat va mavjud farqlarni anglash kabi kengroq ma'nolarni o'z ichiga oladi. Shu tarzda tolerantlik turli xillikka hurmat va farqlarga ochiqlik asosiy rol o'ynaydigan inklyuziv jamiyatga intilishni o'z ichiga olishi mumkin. Shunday qilib, zamonaviy kontekstdagi tolerantlik oddiy "sabr" yoki "bag'rikenglik" bilan emas, balki xilma-xillik va farqlarga nisbatan konstruktiv va ochiq munosabat bilan bog'liq.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, umumiy semantik asos mavjudligiga qaramay, "tolerantlik" "sabr-toqat" va "bag'rikenglik" atamaları ma'lum farqlarga ega. Bag'rikenglik tushuncha sifatida tolerantlikni o'z ichiga olmaydi, xuddi shu tarzda ham tolerantlik ham bag'rikenglikni o'z ichiga olmaydi. Tolerant bo'lish o'z e'tiqodiga to'g'ri kelmaydigan g'oyalarni va harakatlarga oddiygina chidash, o'zboshimchalik bilan bo'ladigan harakatlarga befarq bo'lishni yoki atrofdagi barcha narsani loqaydlik bilan qabul qilishni anglatmaydi. Tolerantlik, aksincha, shaxsning ko'p qirrali jamiyatga, uning xilma-xilligini hisobga olgan holda ijobiy munosabatini ifodalaydi. Bu yovuz harakatlarni rad etish bilan birga atrofdagi ijtimoiy-madaniy muhitni konstruktiv va xayrixoh baholashda ifodalanadi.

ADABIYOTLAR

1. Tolerantlik // Kolyer ensiklopediyasi URL: <http://www.slovopedia.com/>
2. Tolerantlik // Merriam Webster URL: <http://www.merriam-webster.com/>
3. Novosadova M.L. Zamonaviy jamiyatda tolerantlik qadriyatini falsafiy tushunish // Madaniyatshunoslik tahlili. - 2006. - №2(6).
4. Fedotova N.N. Tolerantlik mafkuraviy va instrumental qadriyat sifatida // Falsafiy fanlar. - 2004. - №4. - b. 5-27.
5. Mchedlov M.P. Tolerantlik muammolari // Falsafiy fanlar. - 2002. - №4. - b. 72.
6. Volkova T.V. Tolerantlikni jamiyatning ijtimoiy-madaniy integratsiya omili sifatida ijtimoiy-falsafiy tahlili: nomz. ... dis. fal. - Rostov n/D, 2006. - 57 B.
7. Katta ensiklopedik lug'at // Slovpedia.com: Rus izohli lug'atlari URL: <http://www.slovopedia.com/>
8. Ushakovning izohli lug'ati // Slovpedia.com: Rus izohli lug'atlari URL: <http://www.slovopedia.com/>
9. Duden Deutsches Universalwörterbuch, 2023. Berlin: Duden, b: 60-65.
10. Ojegov S.I., Shvedova N.Yu. Rus tilining izohli lug'ati. - 4 nashr. Rossiya Fanlar akademiyasi. V. V. Vinogradov nomidagi rus tili instituti.

11. Yujakova Yu.V. Mafkuraviy yo‘naltirilgan ommaviy axborot nutqida tolerantlik: nomz. ... dis. fil. - Chelyabinsk, 2007.
12. Innocent gestures that mean rude things abroad. URL: <http://travel.ninemsn.com.au/world/rudegestures/835248/innocent-gestures-that-mean-rude-things-abroad>